

Жайнаков Ш.А., Матаев К.М.

**АДАМДАРДЫ САТУУГА КАРШЫ КҮРӨШҮҮ ЖАНА КЫЛМЫШ УКУКТУК
ЖАКТАН ЖӨНГӨ САЛУУ**

Жайнаков Ш.А., Матаев К.М.

**БОРЬБА С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ И ЕГО УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ
РЕГУЛИРВАНИЕ**

Sh.A. Zhainakov, K.M. Mataev

THE FIGHT AGAINST HUMAN TRAFFICKING AND CRIMINAL REGULIROVANIE

УДК:342.347.17

Бул илимий макалада адамдарды сатууга каршы аракеттер жана кылмыш укуктук жактан жөнгө салуудагы кээ бир аспектилер анализге алынган.

В данной научной статье проанализированы отдельные аспекты борьбы с торговлей людьми и его уголовно-правовое регулирование.

This research paper analyzes some aspects of the fight against human trafficking and its criminal legal regulation.

Мамлекет демократия жана укукка негизделген болсо, мыйзамдардын жогору турушу жана адам укуктары жана эркиндиктеринин урматталышы баа жеткис болуп эсептелет. Ошону менен бирге малекеттеги адам укук жана эркиндиктерине каршы аракеттерге каршы күрөшүү чаралары жүргүзүлөт.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 16-беренесине ылайык; Адам укуктары менен эркиндиктери эң жогорку баалуулук болуп эсептелет.

Эч ким жынысы, расасы, тили, майыштуулугу, этностко таандыктыгы, туткан дини, курагы, саясий же башка ынанымдары, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлары боюнча кодулоого алынышы мүмкүн эмес.³⁰

Демек кандай гана жагдай болбосун, адамдардын укуктары корголууга алынат. Бирок кээ бир учурларда адамдардын укуктары жана эркиндиктери бузулган учурлар кездешет. Буга адамдарды сатууну айтсак болот. Себеби адам сатууда инсандын эркиндигине, арнамысына жана кадыр баркына зыян келтирилет. Мамлекетибизде адамдарды сатуунун курмандыгы болгондор да кездешет.

Адамдарды сатуу XXI кылымда адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин бузуунун өтө амалдуу түрлөрүнүн бири болуп саналат. Кылмыштын ушул категориясына туруштук бере турган дүйнөдө бир да өлкө жок. Кыргыз Республикасы айырмалана албайт. Соңку жылдары мындай түрдөгү кылмыштар геометриялык прогрессия боюнча өсүп жатат. ООНдун жана Миграция боюнча эл аралык уюмдун берген баасына караганда, бүткүл дүйнө боюнча адамдарды сатуунун курмандыктары миллиондоп саналат. Эл аралык эмгек уюмунун маалыматы боюнча кеминде 12,3 миллион адам мажбурлоочу иш аткарууга аргасыз болот. Алардын ичинен 56%ын аялдар менен балдар түзөт. Алар да

коммерциялык сексуалдык эксплуатациялоого кабылышат.

Адамдарды сатуу процессинде күч колдонуу, сексуалдык, психологиялык зомбулук жасалып, орун которуу эркиндиги чектелип, жапа чеккендер аларды азгыруучулардын менчигине айланып, алардын эмгек акысы конфискацияланып, алар катаал, кээде адамкерчиликсиз мамилеге, мажбурлап иштетүүгө туш болуп, кулга айланып же ага тете абалга кабылышат. Адамдарды сатуудан курагына, жашаган жерине жана социалдык деңгээлине карабастан аялдар, ошондой эле эркектер менен балдар жапа чегүүдө.

Өнүгүп келаткан өлкөлөрдө же саясий жана экономикалык кыйчалышка туш болгон өлкөлөрдө аялдар эмгек рыногуна жетүүдө, кесиптик даярдык алууда кодуланып, эркектердин эмгек акысына караганда кыйла төмөн акы алышат, жумушсуздуктан көбүрөөк жапа чегет.

Коомдун төмөнкү социалдык катмарына, касталарга кирген, диний же этностук азчылыктардын эркектери да жапа чегет, бирок аялдар аларга караганда көбүрөөк кодулоого туш болушат, үй бүлөдө, жумуш ордунда зомбулук күчөп жатат.

Мына ушунун бардыгы ойдогудай тиричиликти издөө үчүн миграцияга кетүү жөнүндө чечим кабыл алууга аргасыз кылып жана алардын абалын алсыратып жана адамдарды сатуунун анык курмандыктарына айлантат.

Адамдарды сатуу башка себептер менен бирге жапа чеккендер укуктук жактан корголбогондугунан жана юридикалык жактан даяр эместигинен улам келип чыгат. Адамдардын саясий, жарандык, экономикалык жана социалдык укуктарын бузуу да адамдарды сатууга түрткү болот.

Адамдарды сатуу үчүн жазык жоопкерчилиги Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 124-статьясында каралган.

Адамдарды сатуунун объекти болуп адамдын эркиндиги саналат. Бул кылмыштын предмети жок. Себеби адамдын эркиндиги, ар намысы, кадыр баркы предмет боло албайт. Адамдын өлүгү да, анын органдары (ткандары) да бул кылмыштын предмети болуп саналбайт. Ошондуктан өлгөн адамга карата КЖКнын 124-статьясында каралган жосундарды жасоо ниети адамдарды сатууга аракет катары квалификацияланышы мүмкүн. Аялдын кош бойлуу учурунда төрөлө элек бала жагынан анын ар кандай макулдашуулары бүткөн кылмыш курамы болуп

³⁰ Кыргыз Республикасынын Конституциясы – Б.: 2010-ж.

саналбайт жана адамдарды сатууга аракет катары гана квалификацияланышы мүмкүн.

Объективдүү тарабы эксплуатациялоо же башка пайда алуу максатында адамды азгырууга, ташууга, жашырууга, алууга, өткөрүп берүүгө, сатып алуу сатууга багытталган аракеттерден же мажбурлоо, опузалоо, алдамчылык, алдоо, уурдоо аркылуу жүзөгө ашырылган, адамдын макулдугу менен же макулдугу болбостон аны менен башка мыйзамсыз бүтүмдөн көрүнүп турат. Бул кылмыш жогоруда көрсөтүлгөн ар кандай аракет жасалган учурдан тартып бүткөрүлдү деп эсептелет.

Конструкциясы боюнча бул курам формалдуу деп эсептелет, башкача айтканда, статьянын диспозицияда көрсөтүлгөн аракеттер жасалган учурдан тартып кылмыш аяктады деп табылат.

«Адамдарды сатуунун алдын алуу жана ага бөгөт коюу» жөнүндө Протоколдун 3-статьясына ылайык адамдарды сатуу деп эксплуатациялоо максатында жүзөгө ашырылуучу күч колдонуу, же аны колдоно деп коркутуу же мажбурлоонун башка формасы, уурдоо, алдамчылык, алдоо, бийликти же абалдын олку-солкулугун кыянаттык менен пайдалануу аркылуу же болбосо башка адамды контролдогон адамдын макулдугун алуу үчүн төлөм же пайда түрүндө сатып алуу аркылуу адамдарды азгыруу, ташуу, өткөрүп берүү, жашыруу же алуу түшүнүлөт.³¹

Азгыруу деп күнөөлүү адамдын кийин сексуалдык же башкача эксплуатациялоо үчүн пайдаланыла турган адамдарды издөөгө, чакырууга жана алар менен макулдашуу түзүүгө багытталган аракеттерин түшүнүү керек. Саналып өткөн аракеттер, эгерде алар алдоо жолу менен жасалган болсо гана, жазык жактан жазаланат. жабырлануучулар эмгек акы, иштин мүнөзү, манызы, шарттары жана башкалар жагынан адаштырылат.

Азгыруу, эксплуатациялоо үчүн азгырылып жаткан адам менен макулдашууга жетишилген учурдан тартып кылмыш аяктаган болуп саналат.

Адамды ташуу деп анын турган жерин алмаштырууга багытталган аракеттер түшүнүлөт. Эреже катары, ташууну азгырган адам жүзөгө ашырат, бирок аны башка адамдар да аткарышы мүмкүн. Ташуу көп учурда чек араны кесип өтүү менен байланышкан, бирок өлкөнүн ичинде да болуп өтүшү мүмкүн. Ташуу адам турган жерин алмаштырган учурдан тартып аяктаган кылмыш болуп саналат.

Адамды жашыруу деп адамдын башка адамдар менен, өзгөчө укук коргоо органдарынын өкүлдөрү менен жекече байланыштарын чектөөнү түшүнүү керек, ал жашап туруу үчүн жай берүү, ошондой эле эркиндигинен мажбурлап ажыратуу түрүндө болушу мүмкүн. Жашыруу адамды ээлеп алган

жана эркиндикти чектөө иш жүзүндө башталган учурдан тартып аяктаган кылмыш болуп саналат.

Адамды алуу же өткөрүп берүү деп адамга контролдук кылуунун бир адамдан башкасына өтүшү менен байланышкан аракеттерди жасоону түшүнүү керек, мисалы, азгыруучу же ташуучу адамды аны эксплуатациялай турган адамга өткөрүп берет. Адамды алган (өткөрүп берген) учурдан тартып кылмыш аяктады деп эсептелет.

Адамдарды сатуунун азгыруу, ташуу, жашыруу, алуу жана өткөрүп берүү сыяктуу формалары үчүн сөзсүз түрдөгү белги болуп мажбурлоону, опузалоону, алдамчылыкты, алдоону, уурдоону колдонуу менен, ал эми квалификацияланган курамдарда, андан тышкары зомбулукту же аны колдоно деп коркутууну колдонуу менен, кызматтык абалын пайдалануу менен жасалган аракеттер саналат.

Адамды сатып алуу сатуу деп акчалай акы үчүн адамды биротоло өткөрүп берүү (алуу) түшүнүлөт. Көрсөтүлгөн формада кылмыш адамды өткөрүп берүү (алуу) жана акчалай акынын жок дегенде бир бөлүгүн алуу (өткөрүп берүү) же ушундай өткөрүп берүү жөнүндө макулдашууга жетишүү учурунан тартып аяктады деп эсептелет.

Башка мыйзамсыз бүтүмдү жүзөгө ашыруу - бул адамды сатып алуу-сатуу менен байланышпаган башка аракеттерди жасоо. Аларга ошондой эле карызды тындыруунун эсебине, акчаны кошпогондо, башка баалуулуктардын ордуна адамды алмаштыруу үчүн же материалдык мүнөздөгү кызмат көрсөтүүлөргө адамды өткөрүп берүү, тартуулоо, ижарага берүү сыяктуу жана башка аракеттер кирет. Бул форма адамды өткөрүп берүү (алуу) учурунан тартып аяктады деп эсептелет.

Адамды сатып алуу-сатуу түрүндө адамдарды сатуу же адам жагынан башка мыйзамсыз бүтүм ыкма (алдоо, опузалоо, олку солку абалды пайдалануу ж.б.) бар же жоктугуна карабастан аяктаган кылмыштын курамын түзөт. Бул ыкмалар кылмыштын: адамды азгыруу, ташуу жашыруу, өткөрүп берүү же алуу сыяктуу формалары үчүн гана колдонулат.

Мажбурлоо деп денебой жана психикалык зомбулукту колдонуу аркылуу жабырлануучунун эркин басууга багытталган аракеттерди түшүнүү керек.

Опузалоо деп адамга же анын жакын адамдарына зомбулук колдоно жана алардын мүлкүн бузам же жок кылам деп коркутуу менен, ага тете бул адамдын же ага жакын адамдардын кадырын кетирген маалыматтарды же болбосо жабырлануучунун же ага жакын адамдардын укуктарына же мыйзамдуу таламдарына олуттуу зыян келтириши мүмкүн болгон башка маалыматтарды таратам деп коркутуу менен адамды кандайдыр бир аракеттерди жасоого мажбурлоону түшүнөбүз.

Алдамчылык деп алдоо же ишеништи кыянаттык менен пайдалануу аркылуу кылмыш жасоо түшүнүлөт.

Алдоо кылмыш жасоонун ыкмасы катары адамды тиешелүү жүрүш-турушка көндүрүү максатында чындыкка коошпогон маалыматты берүү же

³¹ Бириккен Улуттар Уюмунун Чек ара аралык уюмдашкан кылмыштуулукка каршы конвенциясын толуктаган Адамдарды, өзгөчө аялдар менен балдарды сатуунун алдын алуу жана аны жоюу жана ал учун жазалоо жөнүндө 2000-жылдагы протоколу, аны Кыргыз Республикасы 2003-жылдын 15-апрелинде ратификациялаган, 3-б.

ар кандай фактыларды, нерселерди, көрүнүштөрдү жаап-жашыруу аркылуу адамды атайылап адаштырууда же өкүм сүргөн ката түшүнүктөрдү колдоодо турат. Чет өлкөдө ишке орношуунун мүмкүнчүлүктөрү, эмгектин шарттары, эмгек акынын суммалары жана каалаган учурда үйгө кайтуу мүмкүнчүлүгү жөнүндө ишенимсиз маалымат берүү адамдарды сатууга мүнөздүү болуп саналат.

Уурдоо деп тирүү адамды ачык же жашырын ээлеп алууга жана аны эркинен тышкары жана эркине каршы түрдө башка жерге ордун которууга багытталган аракеттерди түшүнүү керек.

Эксплуатациялоо максаты катары азгырылган адамдын эмгегин тиешелүү акы төлөбөстөн пайдаланууну түшүнүү керек. Эксплуатациялоо денебой жана ошондой эле интеллектуалдык болушу мүмкүн, башкача айтканда, акыл эмгегин пайдалануу. Сексуалдык эксплуатациялоо азгырылган адамдын денесин сатуу аркылуу пайда алууну билдирет.

Башка пайдаларды табуу катары күнөөлүү адам таламында аракеттерди жасоону түшүнүү керек. Бул жерде материалдык (мүлктүк) пайда болушу да мүмкүн. Кылмыштын субъективдүү тарабы тикелей ниет түрүндөгү күнөө менен мүнөздөлөт. Бул кылмыш курамындагы кылмыштын субъективдүү тарабынын милдеттүү белгиси болуп максат адамды эксплуатациялоо же башка пайда алуу саналат.

Бул кылмыштын субъекти - 14 жаш куракка жеткен, акыл эси соо адам. Кыргыз Республикасынын жараны, ошондой эле чет өлкөлүк жарандар же жарандыгы жок адамдар субъект болушу мүмкүн.

Адамды кылмыштуу ишке тартуу деп адамда бир же бир нече кылмыштарга катышууга умтулууну пайда кылуу максатында адамга карата түздөн-түз жасалган психикалык же денебой жагынан таасир менен байланышкан аракеттерди түшүнүү керек.

Сойкулукка же сексуалдык иштин башка формаларына мажбурлоо - бул күч колдоном деп коркутуу же колдонуу же болбосо мажбурлоонун башка формасы, уурдоо, алдоо, ишеничти кыянаттык менен пайдалануу, кызматтык абалын пайдалануу же олкулук абалын кыянаттык менен пайдалануу аркылуу же башка адамды контролдогон адамдын макулдугун алуу үчүн төлөм же пайда түрүндө сатып алуу аркылуу адамды сойкулук кылууга же башка сексуалдык кызмат көрсөтүүгө тартуу же болбосо, порнографиялык буюмдарды жасоо үчүн пайдалануу.

Мажбурлаган эмгек же кызмат көрсөтүүлөр жазалоо коркунучу астында адамдан макулдук талап кылынган иш же кызмат көрсөтүү.

Эмгек мажбурлаган болуп санала тургандыгы жөнүндө төмөнкүдөй кырдаалдар күбөлөп турат:

- адамга психикалык же денебой зомбулугун колдонуу;

- эмгек макулдашуусунун жоктугу;

- жумуштан бош убакта адамдын жол жүрүү эркиндигинин чектелиши;

- жумуш учурунда паспортту алып коюу;

- эмгек акынын бир бөлүгүн кармап калуу же аны таптакыр төлөбөй коюу;

- бийлик органдарына айтам деп коркутуу (бул иш үчүн жазалоо каралган өлкөлөрдөгү мыйзамсыз кызматкер, сойку).

Эмгек макулдашуусунун болушу мажбурлаган эмгек же адамдарды сатуу жок экендиги жөнүндө тастыктабайт.

Мажбурлаган иш эмгек ишинин түрү менен эмес, кызматкердин жана «иш берүүчүнүн» ортосундагы мамилелер менен аныкталат.

Мажбурлаган эмгекке (мажбурлаган кызмат көрсөтүүлөргө) мажбурлаган консумацияны киргизүүгө болот, мисалы бардын, ресторандын кызматкеринин жүрүш-турушу, анын милдетине кардар көп акча коротушу үчүн анын көңүлүн ачуу кирет.

Балдар сойкулугу жана порнографиясы дайыма мажбурлаган эмгек болуп саналат жана *Эл аралык Эмгек Уюмунун (ЭЭУ) №182 Конвенциясына* ылайык балдар эмгегинин эң начар түрлөрүнө кирет. Балдар мындай эмгекке ыктыярдуу макулдугун бериши мүмкүн эмес деп эсептелет.³²

Кыргыз Республикасынын Балдар жөнүндө кодексиинин 16-статьясына ылайык Кыргыз Республикасында балдарды сатууга, балдардын сойкулугуна жана порнографиясына жол берилбейт. Балдарды сатууга, алдардын сойкулугуна жана балдардын порнографиясына күнөөлүү, ошондой эле балдардын сексуалдык кызматтарынан пайдаланган жана балдардын порнографиясын тараткан адамдар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган кылмыш-жазык жоопкерчилигине тартылышат.³³

Балдар сойкулугу – акы төлөө же ордун толтуруунун ар кандай башка формасы үчүн баланы сексуалдык мүнөздөгү иштерге пайдалануу;

Балдар порнографиясы – баланы реалдуу же моделдештирилген ачык сексуалдык аракеттерди жасап жаткан баланы кандай гана болбосун бардык каражаттар менен ар кандай сүрөткө тартуу же сексуалдык максаттарда баланын жыныс органдарын ар кандай сүрөткө тартуу.

Кулчулук - өзүнө карата менчик укугу колдонулган адамдын абалы же жагдайы.³⁴

Адам чет өлкөдө ишке орношууга, кала берсе жасалма документтер менен ишке орношууга макулдугу акысыз эмгекке, уруп-сабоого жана кулчулукка жакындашкан башка шарттарга макул болгондугун билдирбейт.

Коммерциялык максатта асыроо – кандайдыр бир пайда алуу максатында же асыроо боюнча айрым чыгымдарды болтурбоо үчүн жашы жете элек баланы уулдун же кыздын укуктарында үй бүлөдө тарбиялоого атайын юридикалык акт менен тариздеп алуу.

Адамды куралдуу жаңжалдарга тартуу адам күжүрмөн тапшырмаларды аткарышы үчүн аны пайдаланууну карайт.

³² Эл аралык Эмгек Уюмунун (ЭЭУ) №182 Конвенциясына.

³³ КР нын Балдар жөнүндө кодекси 2012-ж. 10-июль № 100.

³⁴ Кулчулук жөнүндө 1926-жылдын 25-сентябрындагы Конвенция. 1-статья.

КЖКнын 124-статьясына ылайык, Адамдарды соодалоонун курмандыгы болуп калган адам, эгерде ал адамдарды соодалоо процессин уюштуруучуларды, аткаруучуларды жана кошо аткаруучуларды табууда жана жазык жоопкерчилигине тартууда укук коргоо органдарына көмөк көрсөтсө, жазык укук бузуусуна жаткан аракеттерди жасагандыгы үчүн жазык жоопкерчилигинен бошотулат.¹

Мамлекет жүргүзүп жаткан адамдарды сатууга каршы күрөшүү боюнча иш-чаралар өлкөлөрдүн адам укуктары жөнүндө эл аралык мыйзамдарда каралган милдеттенмелерине ылайык келүүгө тийиш.

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 6-статьясынын 3-пунктуна ылайык, Кыргыз Республикасы катышуучусу болуп эсептелген, мыйзамда белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдер, ошондой эле эл аралык укуктун жалпы кабыл алынган принциптери менен ченемдери Кыргыз Республикасынын укук системасынын ажыралгыс бөлүгү болуп саналат.

Кылмышка каршы күрөшүү боюнча эл аралык кызматташтыктын укуктук негиз болуп эл аралык келишимдер (конвенциялар жана эки тараптуу келишимдер), Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодекси, мыйзамдары жана ведомстволук актылар, атап айтканда: укуктук жардам көрсөтүү жөнүндө эл аралык тергөө тапшырмаларын жөнөтүүнүн жана аткаруунун тартиби жөнүндө 2008-жылдын 10-декабрындагы №32 көрсөтмө, Эл аралык издөөдө жүргөн адамдарды кармоонун тартиби, экстрадициялоо жөнүндө чет мамлекеттердин компетенттүү органдарынын өтүнүчтөрүн кароо жөнүндө 2008-жылдын 15-декабрындагы №34 көрсөтмө, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 2008-жылдын 9-апрелиндеги №10 буйругу менен бекитилген Жазык-укуктук чөйрөдө эл аралык келишимдердин колдонулушуна көзөмөлдүктү уюштуруу жөнүндө Кыргыз Республикасынын Башкы прокурорунун 2009-жылдын 8-январындагы №1 буйругу менен бекитилген өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген Жобо эсептелинет. Жогоруда аталган укуктук нормаларга ылайык мамлекеттер ортосунда адамдарды сатууга күрөшүү аракеттери жүргүзүлөт.

Илиймий макаланы жыйынтыктап жатып төмөнкүдөй тыянак чыгарсак болот.

- кылмыштуулукка каршы күрөшүүдөгү айрым макулдашуулар менен жөнгө салынбаган маселелер мамлекеттер өздөрүнүн дипломатиялык өкүлчүлүктөрү аркылуу «жакшы санаалаштык» (өз ара көмөктөшүү) принциптеринин негизинде бири-бирине жардам сурап кайрылууга болот.

- Адамдарды сатууга каршы күрөшүүдө эл аралык келишимдер, конвенциялар жана мамлекеттер ортосундагы кызматташтык маанилүү ролду ээлейт.

- Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза мыйзамында адамдарды сатуу кылмыш карата каралган жаза ар тараптуу кароо менен кылмыш жоопкерчилигине тартуу белгиленген. Бирок адамдарды сатууда курмандыктарга учураган адамдардын бир гана укуктары менен эркиндиктерине зыян келтирилбестен, алардын ар намысы, кадыр баркына да зыян келтирилет. Ошондуктан көпчүлүк адам сатуунун курмандыктарына дуушар болгон адамдар өмүрлүк жашоосуна да олуттуу терс таасирин тийгизген жагдайларга кабылат. Мисалы: Адамды кылмыштуу ишке тартуу, сойкулукка же сексуалдык иштин башка түрлөрүнө (сакайгыс жыныстык оорууга чалдыкса), мажбурлаган эмгекке же кызмат көрсөтүүлөргө (ден солугуна оор залал келтирилсе), кулчулукка мажбурлоо, коммерциялык максаттарда асырап алуу (баланы же кызды), куралдуу кагылыштарга пайдалануу эксплуатациялоо максатында сатылат. Жогорудагылардын негизинде жыйынтык чыгарып, КЖКде адамдарды сатуу кылымышына карата каралган жазалардын мөөнөтүн көбөйтүүнү сунуштоого болот.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы, – Б., 2010.
2. Кыргыз Республикасынын Кылмыш Жаза Кодекси 18.09.1997-ж.; (акыркы өзгөртүү жана толуктоолору менен).
3. Кулчулук жөнүндө 1926-жылдын 25-сентябрындагы Конвенция.
4. КРнын балдар жөнүндө кодекси Б., - 2012-жыл 10-июль. № 100.

¹ КРнын КЖК 1997-жыл 1-октябрь № 68.

Рецензент: д.ю.н. Кулдышева Ч.